

Pojetí metafyziky podle Tomáše Akvinského*

David Svoboda

1. MÍSTO METAFYZIKY V TOMÁŠOVĚ DĚLENÍ TEORETICKÝCH VĚD

V komentáři k Boethiovu spisu *De Trinitate* (q. 5, a. 1) – který vznikl patrně v letech 1258–1259¹ – zkoumá Tomáš řadu otázek, které se týkají teoretických věd. Abychom pochopili, jaké místo podle Tomáše náleží metafyzice v rámci dělení teoretických věd a Tomášovo pojetí metafyziky vůbec, budeme věnovat pozornost tomuto komentáři. Protože je však Tomášova koncepce metafyziky a jeho dělení teoretických věd úzce spjata s jeho pojetím vědy a jejího subjektu, je třeba nejprve krátce vysvětlit, co Tomáš rozumí vědou a jejím subjektem.²

Vědou (*scientia*) Tomáš po Aristotelově vzoru rozumí jakousi kvalitu rozumové mohutnosti, díky níž rozum snadno a rychle poznává. Takovou kvalitu, která zdokonaluje nějakou mohutnost tím, že jí uděluje trvalou schopnost snadno vyvíjet určitou jí vlastní činnost, nazýval Tomáš „habitem“ (*habitus*).³ Habitus zdokonaluje příslušnou mohutnost v tom smyslu, že činnost této mohutnosti probíhá díky habitu buď dobře nebo méně dobře. Jinak řečeno: Tak jako díky mohutnostem můžeme vyvíjet různé činnosti, tak díky habitům vykonáváme tyto činnosti dobře nebo špatně.⁴ Podle Tomáše získáváme habitus opakováním příslušných činností a jednou získaný habitus ztrácíme jen pomalu.

Podle Tomáše je tedy věda určitou kvalitou rozumové mohutnosti. Rozum totiž získává habitus vědy díky tomu, že pochopí závěr (*conclusio*) nějakého (sylogistického) důkazu.⁵ Věda se pak týká takto dokázaných závěrů⁶ a je způsobena pochopením pravdivosti dokázaných závěrů.⁷

* Článek vznikl s podporou GA UK, grant č. 522/2005, „Evropské filosofické baroko a jeho ohlasy v českých zemích“.

¹ Viz J. A. WEISHEPL OP, *Friar Thomas d'Aquino: His Life, Thought, and Works*, New York: Doubleday, 1974, s. 381–382.

² Srov. A. ZIMMERMANN, *Ontologie oder Metaphysik? Die Diskussion über den Gegenstand der Metaphysik im 13. und 14. Jahrhundert: Texte und Untersuchungen*, Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters 8, Leiden: Brill, 1965, s. 159–180.

³ *Sent.* II, 24, 1, 1 – ...*habitus secundum proprietatem sui nominis significat qualitatem quandam, quae est principium actus, informantem et perficientem potentiam. Unde oportet si proprie accipiatur, quod sit superveniens potentiae sicut perfectio perfectibili...* Ekvivalentem latinského termínu *habitus* je Aristotelův termín *hexis* – srov. ARISTOTELES, *Kategorie*, kap. 8, 8 b (český překlad A. Kříž, Praha: ČSAV, 1958, s. 48).

⁴ *ScG IV, 77* – *Habitus autem a potentia in hoc differt, quod per potentiam sumus potentes aliquid facere, per habitum... habiles vel inhabiles ad id, quod posumus, bene vel male agendum. Per habitum igitur non datur neque tollitur nobis aliquid posse, sed hoc per habitum acquirimus, ut bene vel male aliquid agamus.*

⁵ *Anal. Post. I, 41* – *scientia hic accipitur prout est demonstrationis effectus...* nebo *In VI Ethic., lect. 3* – ...*scientia est habitus demonstrativus, id est ex demonstratione causatus.*

⁶ *Anal. Post. I, 7* – *Scientia est conclusionum...*

⁷ *In I Post. Anal., lect. 4* – ...*cum scire nihil aliud esse videatur quam intelligere veritatem alicuius conclusionis per demonstrationem.*

Protože je věda habitem, odlišují se jednotlivé vědy navzájem tak, jako se liší habitus. Habity se liší, podobně jako mohutnosti, díky svým – pozdější scholastickou terminologií vyjádřeno – „formálním předmětům“.⁸ Formální předmět je to, čím je habitus nebo mohutnost primárně určena, např. formálním předmětem zraku je barva, sluchu zvuk atd.⁹ Formální předmět habitu tedy může zahrnovat mnoho různých věcí, které se však v určitém ohledu shodují a vytvářejí tak nějakou jednotu.

Každá věda má podle Tomáše vedle formálního předmětu také svůj subjekt, díky němuž získávají všechny předměty, které věda zkoumá, určitou jednotu. Jak již víme, je věda způsobena nahlédnutím pravdivosti nějakého závěru. V závěru vědeckého důkazu se subjektu přisuzuje jeho nutná vlastnost. Subjektem vědy je pak podle Tomáše to, čemu nutnou vlastnost závěrem přisuzujeme.¹⁰ Mezi subjektem vědy a jejím formálním předmětem je podle Tomáše následující analogie: Subjekt se vztahuje k vědě tak, jako se vztahuje formální předmět k habitu.¹¹ Subjekt vědy je tedy formální předmět, díky kterému se habitus této vědy liší od ostatních věd.¹²

Jednota každé vědy podle Tomáše závisí na jednotě jejího subjektu.¹³ Díky subjektu získávají totiž různé věci, které věda zkoumá, určitou jednotu a skrze subjekt jsou tyto věci také zahrnuty pod habitus vědy. Způsob tohoto sjednocení různých věcí skrze subjekt je dán povahou vědy jakožto zdůvodněného poznání. Všechny věci, které nějaká věda zkoumá, musí být totiž podle požadavku zdůvodněného poznání se subjektem slučitelné. To je ovšem možné jenom tehdy, (i) jestliže je o subjektu vědy známo, že existuje (*quia est*) a co je (*quid est*)¹⁴ – žádná věda totiž podle Tomáše nedokazuje svůj vlastní subjekt;¹⁵ a (ii) jestliže se všechny věci vztahují k subjektu takovým způsobem, že je lze na tento subjekt vědeckým důkazem zpět převést.¹⁶ Toto „převedení“ lze provést buď prostřednictvím důkazu „propter quid“, tj. úsudkem z příčiny na účinek, nebo díky důkazu „quia“, tj. úsudkem z účinku na příčinu.¹⁷ Detailnější vysvětlení této „redukce“ není vzhledem k našemu tématu důležité, a proto je ponechávám stranou. Co se týče první podmínky, Tomášovo pojetí vědy vychází z předpokladu, že jsme schopni poznat existenci a esenci subjektu. Nahlédnutím esence subjektu získáváme definici subjektu a na základě takového poznání lze přisuzovat subjektu jeho další nutné původní vlastnosti (*passiones*) nebo části.¹⁸ Cílem

⁸ *De sensu et sensato* 1, 1 – *Habitus alicuius potentiae distinguuntur specie secundum differentiam eius, quod est per se obiectum potentiae.*

⁹ *STh.* I, 59, 2 – *...potentiae non diversificantur secundum materiale distinctionem obiectorum, sed secundum formalem distinctionem, quae attenditur secundum rationem obiecti...*

¹⁰ *In I Post. Anal.*, lect. 2 – *...id cuius scientia per demonstrationem quaeritur est conclusio aliqua in qua propria passio de subiecto aliquo praedicatur...* Tomáš tedy nazývá subjektem vědy to, co bychom dnes nazvali předmětem vědy.

¹¹ *STh.* I, 1, 7 – *Sic enim se habet subiectum ad scientiam, sicut obiectum ad potentiam vel habitum.*

¹² Srov. ZIMMERMANN, *Ontologie oder Metaphysik?*, s. 162.

¹³ *In I Post. Anal.*, lect. 41 – *...cuiuslibet scientiae unitas secundum unitatem subiecti est attendenda...*

¹⁴ *In I Post. Anal.*, lect. 2 – *Et quia cognitio simplicium praecedit cognitionem compositorum, necesse est quod, antequam habeatur cognitio conclusionis, cognoscatur aliquo modo subiectum et passio.*

¹⁵ *Phys.* I, 1, 4 – *Nulla enim scientia probat suum subiectum.*

¹⁶ Srov. ZIMMERMANN, *Ontologie oder Metaphysik?*, s. 162.

¹⁷ *STh.* I, 2, 2 – *...duplex est demonstratio: Una, quae est per causam et dicitur propter quid, ...alia est per effectum et dicitur demonstratio quia.*

¹⁸ *In I Post. Anal.*, lect. 18 – *Omnis enim scientia est circa tria: quorum unum est genus subiectum, cuius per se passionem scrutantur...*

každé vědy je pak podle Tomáše poznání principů a příčin vlastního subjektu, protože každá věda se zdokonaluje pouze poznáním principů a příčin. Věda se však podle Tomáše neomezuje pouze na poznání vnitřních konstitutivních principů subjektu, nýbrž zkoumá také vnější principy a příčiny vlastního subjektu.¹⁹

Důležité body Tomášova pojetí vědy lze shrnout takto: věda je habitus zdokonalující rozum, jenž je způsoben pochopením závěru vědeckého důkazu. Jednotlivé habitusy se liší díky svým formálním předmětům. Subjektem vědy je to, čemu závěrem vědeckého důkazu přisuzujeme nutnou vlastnost. Subjekt nějaké vědy je formálním předmětem habitu této vědy. Jednota vědy závisí na jednotě jejího subjektu. Každá věda pak podle Tomáše zkoumá nejenom vlastní subjekt, ale také jeho nutné původní vlastnosti, části, principy a příčiny. Vraťme se po tomto výkladu Tomášova pojetí vědy a jejího subjektu zpět k výše vytčené problematice. V následujícím budeme sledovat, jaké místo podle Tomáše náleží metafyzice v rámci dělení teoretických věd, čímž se zároveň osvětlí Tomášova koncepce metafyziky. Vyjdeme z Tomášova komentáře k Boethiovu spisu *De Trinitate* (q. 5, a. 1), kde Tomáš řeší otázku, zda je vhodné dělení teoretických věd na tři části – fyziku, matematiku a „božskou vědu“ – *scientia divina*.²⁰

V korpusu prvního artikulu Tomáš rozlišuje teoretický neboli spekulativní rozum od rozumu operativního čili praktického na základě různých cílů, k nimž jsou obě mohutnosti zaměřeny. Cílem spekulativního rozumu je pravda, kterou rozum uvažuje; praktický rozum poznanou pravdu zaměřuje k činnosti jako ke svému cíli.²¹ Z téhož důvodu rozlišuje Tomáš dále teoretickou vědu od vědy praktické. V teoretické vědě usilujeme o poznání a vědění kvůli tomuto vědění samotnému, aniž bychom je zaměřovali k nějaké praktické činnosti; naopak v praktické vědě usilujeme o poznání, nakolik je takové poznání aplikovatelné v praktické činnosti.²² Tomáš dále poznamenává, že je třeba, aby předmět zájmu vědy byl přiměřený jejímu cíli (*oporteat materiam fini esse proportionatam*). Je-li tomu tak, pak by předmětem praktických věd měly být takové věci, které můžeme vytvořit nebo způsobit. Protože můžeme tyto věci produkovat, jsme díky tomu také schopni zaměřit naše poznání těchto věcí k dalšímu cíli, tj. k činnosti. Naopak předmět zájmu teoretických věd nejsou věci, které jsme schopni vytvořit, a proto poznání těchto věcí není zaměřeno k činnosti jako k cíli. Na základě těchto úvah Tomáš uzavírá, že teoretické vědy se dělí díky rozdílům věcí jako takových, nikoli skrze odlišnosti věcí nakolik jsou našim výtvorem.²³

¹⁹ *Phys. I, 1, 5 – Causae dicuntur, ex quibus aliqua dependent secundum suum esse vel fieri; unde etiam quae sunt extra rem... possunt dici causae...*

²⁰ *In Boeth. De trin. 5, 1 – Utrum sit conveniens divisio qua dividitur speculativa in has tres partes: naturalem, mathematicam et divinam.* Tomáš poznamenává, že toto dělení teoretických věd pochází od Aristotela (*Met. VI, kap. 1, 1026a 18*).

²¹ *Tamtéž – Dicendum quod theoreticus sive speculativus intellectus in hoc proprie ab operativo sive practico distinguitur quod speculativus habet pro fine veritatem quam considerat, practicus vero veritatem consideratam ordinat in operationem tamquam in finem.* Další rozbor této problematiky viz L. J. ELDERS, *Faith and Science: An Introduction to St. Thomas' Expositio in Boethii De Trinitate*, Roma: Herder, 1974, s. 91–94.

²² *Tamtéž – Et ideo dicit philosophus in III de anima quod differunt ad invicem fine, et in II metaphysicae dicitur quod finis speculativae est veritas, sed finis operativae scientiae est actio.*

²³ *Tamtéž – Cum ergo oporteat materiam fini esse proportionatam, oportet practicarum scientiarum materiam esse res illas quae a nostro opere fieri possunt, ut sic earum cognitio in operationem quasi in finem ordinari possit. Speculativarum vero scientiarum materiam oportet esse res quae a nostro opere non fiunt; unde earum consideratio in operationem ordinari non potest sicut in finem. Et secundum harum rerum distinctionem oportet scientias speculativas distinguere.*

Jednotlivé teoretické vědy se navzájem samozřejmě neliší pouhou numerickou odlišností věcí, které jsou předmětem jejich zájmu. Pak by totiž bylo tolik teoretických věd, kolik existuje různých věcí, jež lze vědecky zkoumat. Proto Tomáš poznamenává, že ačkoli se vědy jako habitus odlišují díky různým předmětům, přesto se neodlišují skrze jakékoli odlišnosti předmětů, nýbrž pouze – jak již víme – skrze tzv. „formální předměty“.²⁴ Teoretické vědy se tedy liší díky různým „formálním předmětům“.²⁵

Tomáš dále uvádí, že předmětu teoretické vědy něco náleží jednak ze strany rozumové mohutnosti, jednak ze strany habitu vědy, který rozum zdokonaluje. Co se týče prvního ohledu, Tomáš se domnívá, že rozum je duchovní, tj. nemateriální mohutnost. Protože v aktu poznání dochází k nemateriální identifikaci poznávajícího s poznaným předmětem, je také předmět rozumového poznání nemateriální.²⁶ Co se týká druhého ohledu, Tomáš ve shodě s Aristotelem soudí, že věda pojednává o tom, co je nutné. Proto je také předmět habitu vědy nějakým způsobem nutný.²⁷ Ale každá nutná věc, argumentuje Tomáš dále, nakolik je nutná, nepodléhá změně (*est immobile*), neboť cokoli se pohybuje, může být a nebyť – buď naprosto, nebo po určité stránce. Z řečeného vyplývá, že předmětu teoretické vědy náleží oddělenost od látky a pohybu nebo nějaký stupeň této oddělenosti.²⁸

Na základě předchozích úvah Tomáš stanoví kritérium, podle něhož se rozlišují teoretické vědy. Teoretické vědy se dělí podle míry oddělenosti jejich vlastního předmětu od látky a pohybu.²⁹ V následujícím Tomáš uplatňuje toto kritérium.

Některé předměty teoretické vědy závisejí na látce do té míry, že nemohou existovat mimo látku. Tyto předměty se dále dělí na takové, které závisejí na látce nejenom v reálném bytí, ale také v „intencionálním bytí“, tj. nelze je rozumově poznat bez smyslové látky; a dále na předměty, které sice závisejí na látce co do reálného bytí, ale mohou být rozumově uchopeny bez smyslové látky (smyslovou látkou Tomáš rozumí látku, nakolik ji lze vnímat prostřednictvím vnějších smyslů).³⁰ Smyslová

²⁴ In Boeth. De trin. 5, 1 – *Sciendum tamen quod, quando habitus vel potentiae penes obiecta distinguuntur, non distinguuntur penes quaslibet differentias obiectorum, sed penes illas quae sunt per se obiectorum in quantum sunt obiecta...*

²⁵ Tamtéž – *Et ideo oportet scientias speculativas dividi per differentias speculabilium, in quantum speculabilia sunt.*

²⁶ Tamtéž – *Speculabili autem, quod est obiectum speculativae potentiae, aliquid competit ex parte intellectivae potentiae et aliquid ex parte habitus scientiae quo intellectus perficitur. Ex parte siquidem intellectus competit ei quod sit immateriale, quia et ipse intellectus immaterialis est...*

²⁷ Tamtéž – *...ex parte vero scientiae competit ei quod sit necessarium, quia scientia de necessariis est, ut probatur in I posteriorum.*

²⁸ Tamtéž – *Omne autem necessarium, in quantum huiusmodi, est immobile; quia omne quod movetur, in quantum huiusmodi, est possibile esse et non esse vel simpliciter vel secundum quid, ut dicitur in IX metaphysicae. Sic ergo speculabili, quod est obiectum scientiae speculativae, per se competit separatio a materia et motu vel applicatio ad ea.*

²⁹ Tamtéž – *Et ideo secundum ordinem remotionis a materia et motu scientiae speculativae distinguuntur.*

³⁰ Komentář k Tomášovu rozlišení různých typů látky je obsažen v: J. BOBÍK, *Aquinas on Being and Essence: A Translation and Interpretation*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1965, s. 147–151. Viz též *STh* I, I, 85 ad 2um – *materia est duplex, scilicet communis, et signata vel individualis, communis quidem, ut caro et os; individualis autem, ut hae carnes et haec ossa. Intellectus igitur abstrahit speciem rei naturalis a materia sensibili individuali, non autem a materia sensibili communi. Sicut speciem hominis abstrahit ab his carnibus et his ossibus, quae non sunt de ratione speciei, sed sunt partes individui, ut dicitur in VII metaphys.; et ideo sine eis considerari potest. Sed species hominis non potest abstrahi per intellectum a carnibus et ossibus. Species autem mathematicae possunt abstrahi per intellectum a materia sensibili non solum individuali, sed etiam communi; non tamen a materia intelligibili communi, sed solum individuali. Materia enim sensibilis*

látka je podle Tomáše zahrnuta v definici předmětu prvního typu, a proto takové předměty nelze pochopit bez smyslové látky, např. v definici člověka je zahrnuta jeho tělesnost (maso, kosti atd.). Fyzika nebo přírodní filozofie je teoretickou vědou, která pojednává o tomto typu předmětů.³¹

Předměty druhého typu, které závisejí na látce v reálném bytí, ale mohou být pochopeny bez smyslové látky, studuje matematika. Matematika zkoumá předměty jako jsou čísla a přímky. Takové předměty podle Tomáše sice nemohou existovat mimo látku, protože závisejí na kvantitě, lze je však pochopit nebo definovat bez odkazu na smyslovou látku.³²

Konečně, pokračuje Tomáš, některé předměty teoretické vědy nezávisejí na látce co do reálného bytí (*secundum esse*). Z těchto předmětů některé nikdy neexistují v látce, některé naopak v určitých případech v látce existují, v jiných případech v látce neexistují. Jako příklad prvního typu uvádí Tomáš Boha a anděla, příkladem druhého typu je substance, kvalita, jsoucno, potence, akt, jedno a mnohé aj.³³

Z uvedených příkladů je zřejmé, že předměty prvního uvedeného typu vůbec nemohou existovat v látce, protože jejich esence látku „pozitivně“ vylučuje. V dalším budeme takové předměty nazývat *pozitivně nemateriální*. Předměty druhého typu naopak látku pozitivně nevylučují, např. substance může být jak materiální, tak nemateriální. Protože však takové předměty nemusí látku nutně zahrnovat, budeme je dále nazývat *negativně nemateriální*.³⁴

Podle Tomáše o pozitivně a negativně nemateriálních věcech pojednává *scientia divina* neboli teologie, protože tato věda zkoumá především Boha. Tato věda se také nazývá metafyzikou – studium této vědy začíná až po výuce fyziky, aby se tak přešlo od studia smyslových věcí ke zkoumání věcí smyslům nepřístupných. Konečně je tato věda nazývána první filozofií, nakolik od ní ostatní vědy přijímají své principy, a proto ji následují.³⁵

dicitur materia corporalis secundum quod subiacet qualitatibus sensibilibus, scilicet calido et frigido, duro et molli, et huiusmodi. Materia vero intelligibilis dicitur substantia secundum quod subiacet quantitati. Manifestum est autem quod quantitas prius inest substantiae quam qualitates sensibiles. Unde quantitates, ut numeri et dimensiones et figurae, quae sunt terminationes quantitatum, possunt considerari absque qualitatibus sensibilibus, quod est eas abstrahi a materia sensibili, non tamen possunt considerari sine intellectu substantiae quantitati subiectae, quod esset eas abstrahi a materia intelligibili communi. Possunt tamen considerari sine hac vel illa substantia; quod est eas abstrahi a materia intelligibili individuali.

³¹ In Boeth. De trin. 5, 1 – Quaedam ergo speculabilia sunt, quae dependent a materia secundum esse, quia non nisi in materia esse possunt. Et haec distinguuntur, quia quaedam dependent a materia secundum esse et intellectum, sicut illa, in quorum diffinitione ponitur materia sensibilis; unde sine materia sensibili intelligi non possunt, ut in diffinitione hominis oportet accipere carnem et ossa. Et de his est physica sive scientia naturalis.

³² Tamtéž – Quaedam vero sunt, quae quamvis dependeant a materia secundum esse, non tamen secundum intellectum, quia in eorum diffinitionibus non ponitur materia sensibilis, sicut linea et numerus. Et de his est mathematica.

³³ Tamtéž – Quaedam vero speculabilia sunt, quae non dependent a materia secundum esse, quia sine materia esse possunt, sive numquam sint in materia, sicut deus et Angelus, sive in quibusdam sint in materia et in quibusdam non, ut substantia, qualitas, ens, potentia, actus, unum et multa et huiusmodi.

³⁴ Uvedenou terminologii přebírám z článku J. F. WIPPEL, „First Philosophy’ according to Thomas Aquinas,“ in *Metaphysical Themes in Thomas Aquinas*, Studies in Philosophy and the History of Philosophy 10, Washington: CUA Press, 1984, s. 55–67.

³⁵ In Boeth. De trin. 5, 1 – De quibus omnibus est theologia, id est scientia divina, quia praecipuum in ea cognitum est deus, quae alio nomine dicitur metaphysica, id est trans physicam, quia post physicam discenda occurrit nobis, quibus ex sensibilibus oportet in insensibilia devenire. Dicitur etiam philosophia prima, in quantum aliae omnes scientiae ab ea sua principia accipientes eam consequuntur.

Na závěr Tomáš poznamenává, že není možné, aby existovaly takové předměty, které nezávisejí na látce v reálném bytí, které však závisejí na látce co do své poznatelnosti. Rozum totiž, jenž je ze své podstaty nemateriální, nemůže působit závislost nějakého předmětu na látce v ohledu poznatelnosti tohoto předmětu, pokud tento předmět o sobě nezávisí na látce v reálném bytí. Z těchto důvodů Tomáš uzavírá, že uvedené dělení teoretických věd je úplné.³⁶

Metafyzika je tedy podle Tomáše teoretickou vědou, jejíž předmět na rozdíl od fyziky a matematiky nezávisí na látce co do své reálné existence. Metafyzika zkoumá jak negativně nemateriální předměty, tak také pozitivně nemateriální předměty, ale na základě dosud vyložených textů není ještě jasné, co je vlastním subjektem metafyziky, popř. jaký je z hlediska metafyziky vztah pozitivně a negativně nemateriálních předmětů. Z toho důvodu je prozatím také nejasný původ jednoty této vědy a souvislost uvedených tří různých názvů jedné a téže vědy. Těmto obtížím se budeme věnovat v další kapitole.

2. SUBJEKT METAFYZIKY

Aristoteles ovlivnil Tomáše nejenom v ohledu dělení teoretických věd, ale také v pojetí metafyziky a jejího subjektu. Aristotelův výklad tohoto námětu se nachází na různých místech jeho *Metafyziky*. Je známo, že Aristotelova vyjádření ohledně subjektu metafyziky nejsou zcela jednotná a představují pro interprety tohoto díla nemalou obtíž. Ponecháme-li stranou podrobnosti, lze vzhledem k této problematice rozlišit dvě základní Aristotelova stanoviska. Podle prvního, které Aristoteles vyložil ve čtvrté knize, je předmětem metafyziky jsoucno jako takové a toto pojetí metafyziky se obvykle nazývá ontologickým (ontologické pojetí metafyziky hájil ve středověku např. Avicenna). Podle druhého stanoviska, vyloženého např. v sedmé kapitole 11. knihy, je předmětem metafyziky jsoucno nehybné a odloučené, tj. Bůh. Takové pojetí metafyziky bývá označováno jako teologické a jeho nejvýznamnějším zastáncem byl Averroes. Aristoteles o této obtíži věděl a zdá se, že některé jeho výroky naznačují, že mezi oběma stanovisky existuje vnitřní souvislost.³⁷

Tomáš navázal na Aristotela a vypracoval originální koncepci metafyziky a jejího subjektu, která je syntézou obou výše uvedených Aristotelových stanovisek. Tomášova nejdůležitější vyjádření k tomuto tématu se nacházejí jednak v jeho komentáři k nám již známému Boethiovu spisu *De Trinitate*, dále pak v úvodu Tomášova komentáře k Aristotelově *Metafyzice*. V následujícím zaměříme postupně pozornost na oba Tomášovy komentáře.

V komentáři k Boethiovu spisu (q. 5, a. 4) Tomáš řeší otázku, zda jsou předmětem *scientia divina* nemateriální a nehybné věci.³⁸ V odpovědi na tuto otázku Tomáš vysvětluje, co míní „božskou vědou“. Východiskem Tomášových úvah je teze, že každá věda

³⁶ Tamtéž – *Non est autem possibile quod sint aliquae res quae secundum intellectum dependeant a materia et non secundum esse, quia intellectus, quantum est de se, immaterialis est. Et ideo non est quantum genus philosophiae praeter praedicta.*

³⁷ Srov. ARISTOTELES, *Met.* VI, kap. 1, 1026a 23–32.

³⁸ *In Boeth. De trin.* 5, 4 – *Utrum divina scientia sit de his quae sunt sine materia et motu.*

musí zkoumat principy svého subjektu.³⁹ Každá věda se totiž zdokonaluje poznáním těchto principů a cílem vědy je dospět k poznání prvních principů svého subjektu. Principy jsou však dvojího druhu. Některé principy jsou o sobě úplné přirozenosti, jiné nemají o sobě úplnou přirozenost, nýbrž jsou pouze principy jiných věcí. Tomáš osvětluje rozlišení příkladem z fyziky: nebeská tělesa jsou principy prvního typu, látka a forma pak principy druhého typu. Význam uvedeného rozlišení spočívá v tom, že principy prvního typu lze studovat dvěma způsoby a takové principy mohou zkoumat dvě různé vědy: v jedné vědě jsou tyto principy zkoumány jako o sobě úplné přirozenosti, jiná věda je studuje jako principy svého subjektu.⁴⁰

Na základě tohoto rozlišení přistupuje Tomáš k hlavní myšlence svého výkladu a přechází z oblasti fyziky na metafyzickou úroveň. Jako totiž existují společné principy určitého rodu, které se nacházejí v každém jiném principu tohoto rodu, tak také všechna jsoucna, nakolik jsou jsoucný (*secundum quod in ente communicant*), mají principy, které jsou společné (*communia*) všem jsoucnům. Takové principy však mohou být společné dvěma způsoby: jednak skrze predikaci (*per praedicationem*), jednak skrze kauzalitu (*per causalitatem*). Příklad prvního společenství osvětluje Tomáš pomocí výroku „forma je společná všem formám“, ve kterém se „forma“ analogicky vypovídá o každé formě; jako příklad druhého společenství uvádí Tomáš slunce, jež – numericky jedno – je principem každé věci podléhající vzniku a zániku. Každé jsoucno má podle Tomáše nejenom nějaké společné principy prvního typu, tj. o každém takovém principu lze analogicky (*secundum analogiam*) vypovídat určité termíny, ale zároveň všechna jsoucna mají také společné principy druhého typu.⁴¹

Aby Tomáš vysvětlil, že každé jsoucno má také společné principy v kauzálním smyslu, předkládá následující argument, který je jakýmsi náčrtem důkazu Boží existence. Principy akcidentů lze převést na principy substance a principy substancí, které podléhají zániku, lze převést na substance neschopné zániku (*incorruptibiles*). Posledním termínem této redukce je princip, od kterého pochází bytí každého jsoucna (*principium essendi omnibus*), a který je v důsledku své kauzální priority nejvýše dokonalý, nejvíce v aktu, a tedy nemateriální. Takovéto charakteristiky však náležejí

³⁹ Tamtéž – *Sciendum siquidem est quod quaecumque scientia considerat aliquod genus subiectum, oportet quod consideret principia illius generis, cum scientia non perficiatur nisi per cognitionem principiorum...*

⁴⁰ Tamtéž – *Sed principiorum duo sunt genera. Quaedam enim sunt quae et sunt in se ipsis quaedam naturae completae et sunt nihilominus principia aliorum, sicut corpora caelestia sunt quaedam principia inferiorum corporum et corpora simplicia corporum mixtorum. Et ideo ista non solum considerantur in scientiis ut principia sunt, sed etiam ut sunt in se ipsis res quaedam; et propter hoc de eis non solum tractatur in scientia quae considerat ipsa principiata, sed etiam habent per se scientiam separatam, sicut de corporibus caelestibus est quaedam pars scientiae naturalis praeter illam, in qua determinatur de corporibus inferioribus, et de elementis praeter illam, in qua tractatur de corporibus mixtis. Quaedam autem sunt principia, quae non sunt naturae completae in se ipsis, sed solum sunt principia naturarum, sicut unitas numeri et punctus lineae et forma et materia corporis physici, unde huiusmodi principia non tractantur nisi in scientia, in qua de principiatis agitur.*

⁴¹ Tamtéž – *Sicut autem uniuscuiusque determinati generis sunt quaedam communia principia quae se extendunt ad omnia principia illius generis, ita etiam et omnia entia, secundum quod in ente communicant, habent quaedam principia quae sunt principia omnium entium. Quae quidem principia possunt dici communia dupliciter secundum Avicennam in sua sufficientia: uno modo per praedicationem, sicut hoc quod dico: forma est commune ad omnes formas, quia de qualibet praedicatur; alio modo per causalitatem, sicut dicimus solem unum numero esse principium ad omnia generabilia. Omnium autem entium sunt principia communia non solum secundum primum modum, quod appellat philosophus in XI metaphysicae omnia entia habere eadem principia secundum analogiam, sed etiam secundum modum secundum...*

tomu, co je božské (*huiusmodi sunt res divinae*).⁴² Tomášova právě uvedená „kauzální redukce“ je ve své podstatě totožná se strukturou důkazů Boží existence, které Tomáš podal na počátku *Summae theologiae*.

Po tomto krátkém argumentu ve prospěch existence „božských věcí“ (Boha) se Tomáš obrací k výše uvedenému rozlišení dvou typů společných principů. Tato distinkce je pro Tomáše východiskem k tomu, aby odlišil božskou vědu jako filozofickou nauku od teologie jako posvátné vědy (*scientia sacra*). „Božské věci“ lze tedy studovat jednak jako společné principy všech jsoucn, jednak jako o sobě existující úplně přirozenosti.⁴³ Jestliže o Bohu uvažujeme prvním způsobem, můžeme ho přirozeným světlem rozumu poznat pouze z jeho účinků a takto postupují filozofové. Filozofové tedy uvažují o Bohu, nakolik je společným principem každého jsoucna. Z toho důvodu zkoumá „božské věci“ ta věda, která pojednává o společných věcech všech jsoucn. Subjektem této vědy je jsoucno jako takové (*ens in quantum est ens*) a tato věda se nazývá božskou vědou (*scientia divina*).⁴⁴

Studovat „božské věci“ druhým způsobem jako úplně o sobě existující přirozenosti však můžeme jenom tehdy, pokud se nám samy odhalují skrze Zjevení. Tímto způsobem uvažuje o Bohu jiná, nefilozofická věda.⁴⁵ Na základě těchto úvah Tomáš rozlišuje dva typy teologie. Jedna uvažuje o Bohu nikoli jako o svém subjektu, nýbrž jako o principu svého subjektu. Tuto vědu pěstují filozofové a nazývá se také metafyzikou. Předmětem metafyziky je jsoucno jako takové. Druhý typ teologie studuje „božské věci“ jako svůj subjekt a vychází přitom z Písma.⁴⁶

V závěru korpusu Tomáš odpovídá na původní otázku celého artikulu, zda totiž posvátná věda zkoumá věci, které jsou nemateriální a nehybné. Ve své odpovědi Tomáš uplatňuje nám již známé rozlišení mezi pozitivně a negativně nemateriálními

⁴² Tamtéž – ...*sint quaedam res eadem numero existentes omnium rerum principia, prout scilicet principia accidentium reducuntur in principia substantiae et principia substantiarum corruptibilium reducuntur in substantias incorruptibiles, et sic quodam gradu et ordine in quaedam principia omnia entia reducuntur. Et quia id, quod est principium essendi omnibus, oportet esse maxime ens, ut dicitur in II metaphysicae, ideo huiusmodi principia oportet esse completissima, et propter hoc oportet ea esse maxime actu, ut nihil vel minimum habeant de potentia, quia actus est prior et potior potentia, ut dicitur in IX metaphysicae. Et propter hoc oportet ea esse absque materia, quae est in potentia, et absque motu, qui est actus existentis in potentia. Et huiusmodi sunt res divinae; quia si divinum alicubi existit, in tali natura, immateriali scilicet et immobili, maxime existit, ut dicitur in VI metaphysicae.*

⁴³ Tamtéž – ...*res divinae, quia sunt principia omnium entium et sunt nihilominus in se naturae completae, dupliciter tractari possunt: uno modo, prout sunt principia communia omnium entium; alio modo, prout sunt in se res quaedam.*

⁴⁴ Tamtéž – *Quia autem huiusmodi prima principia quamvis sint in se maxime nota, tamen intellectus noster se habet ad ea ut oculus noctuae ad lucem solis, ut dicitur in II metaphysicae, per lumen naturalis rationis pervenire non possumus in ea nisi secundum quod per effectus in ea ducimur; et hoc modo philosophi in ea pervenerunt, quod patet Rom. 1: invisibilia dei per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur. Unde et huiusmodi res divinae non tractantur a philosophis, nisi prout sunt rerum omnium principia. Et ideo pertractantur in illa doctrina, in qua ponuntur ea quae sunt communia omnibus entibus, quae habet subiectum ens in quantum est ens; et haec scientia apud eos scientia divina dicitur.*

⁴⁵ Tamtéž – *Est autem alius modus cognoscendi huiusmodi res ... secundum quod ipsae se ipsas manifestant. ... Et per hunc modum tractantur res divinae, secundum quod in se ipsis subsistunt et non solum prout sunt rerum principia.*

⁴⁶ Tamtéž – *Sic ergo theologia sive scientia divina est duplex. Una, in qua considerantur res divinae non tamquam subiectum scientiae, sed tamquam principia subiecti, et talis est theologia, quam philosophi prosequuntur, quae alio nomine metaphysica dicitur. Alia vero, quae ipsas res divinas considerat propter se ipsas ut subiectum scientiae et haec est theologia, quae in sacra Scriptura traditur.*

předměty. Oba typy teologie studují věci, které jsou oddělené od látky a pohybu v řádu reálného bytí, ale každá jiným způsobem. Subjektem teologie jako posvátné vědy jsou pozitivně nemateriální věci, tj. Bůh a andělé, jejichž esence pozitivně vylučuje přítomnost látky. Subjektem metafyziky jsou pak negativně nemateriální věci jako jsoucno, substance, akt a potence aj., jejichž povaha neimplikuje nutně přítomnost látky, tj. takové věci mohou existovat jak odděleně od látky a pohybu, tak jako materiální a proměnlivé. Pozitivně nemateriální věci zkoumá metafyzika jako principy nebo příčiny svého vlastního subjektu.⁴⁷

Shrňme na základě dosud probraných textů Tomášovo pojetí metafyziky. Metafyzika je teoretická věda, jejímž subjektem je jsoucno jako takové (*ens inquantum ens*). Protože každá věda zkoumá nejenom svůj subjekt a jeho nutné původní vlastnosti, ale také principy a příčiny vlastního subjektu, je námětem metafyziky také Bůh, jenž je v kauzálním smyslu (*per causalitatem*) společným principem všech jsoucen. Bůh však není subjektem metafyziky, ani není v subjektu metafyziky obsažen, nýbrž vstupuje do úvah metafyziky jaksi nepřímo, tj. jako příčina jejího subjektu. Tomáš tedy odmítá teologické pojetí metafyziky a přibližuje se tak více pojetí ontologickému. Ovšem na rozdíl od zastánců ontologického pojetí metafyziky (Avicenna, Siger z Brabantu, Jan Duns Scotus aj.)⁴⁸ Tomáš soudí, že Bůh je zcela mimo subjekt metafyziky. Z těchto důvodů bývá Tomášovo pojetí metafyziky označováno jako onto-teologické. Tyto závěry potvrzuje a zároveň upřesňuje úvod Tomášova komentáře k Aristotelově *Metafyzice*, k němuž nyní obrátíme pozornost.

2.1 Komentář k Aristotelově *Metafyzice*

Komentář k Aristotelově *Metafyzice* (vznikl patrně v letech 1269–1272)⁴⁹ je zralým dílem Tomášovy filozofické tvorby. V úvodu k tomuto komentáři Tomáš nevystupuje jako pouhý interpret Aristotelova díla, nýbrž vykládá vlastní pojetí metafyziky a jejího subjektu. Východiskem Tomášových úvah je myšlenka, že všechny vědy a umění směřují (*ordinantur*) k jednomu, totiž k dokonalosti a štěstí (*beatitudo*) člověka. Jestliže jsou tedy všechny vědy zaměřeny k jednomu cíli, je podle Tomáše třeba, aby jedna z nich byla vůdkyní (*rectrix*) ostatních. Protože vést a řídit druhé náleží především moudrému, nazývá se tato věda právem moudrostí (*sapientia*). Tato věda je podle

⁴⁷ Tamtéž – *Utraque autem est de his quae sunt separata a materia et motu secundum esse, sed diversimode, secundum quod dupliciter potest esse aliquid a materia et motu separatum secundum esse. Uno modo sic, quod de ratione ipsius rei, quae separata dicitur, sit quod nullo modo in materia et motu esse possit, sicut deus et Angeli dicuntur a materia et motu separati. Alio modo sic, quod non sit de ratione eius quod sit in materia et motu, sed possit esse sine materia et motu, quamvis quandoque inveniantur in materia et motu. Et sic ens et substantia et potentia et actus sunt separata a materia et motu, quia secundum esse a materia et motu non dependent, sicut mathematica dependebant, quae nunquam nisi in materia esse possunt, quamvis sine materia sensibili possint intelligi. Theologia ergo philosophica determinat de separatis secundo modo sicut de subiectis, de separatis autem primo modo sicut de principiis subiecti. Theologia vero sacrae Scripturae tractat de separatis primo modo sicut de subiectis, quamvis in ea tractentur aliqua quae sunt in materia et motu, secundum quod requirit rerum divinarum manifestatio.*

⁴⁸ Srov. L. HONNEFELDER, *Ens inquantum Ens: Der Begriff des Seienden als solchen als Gegenstand der Metaphysik nach der Lehre des Johannes Duns Scotus*, Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters 16, Münster: Aschendorff, 1979, s. 99–132.

⁴⁹ Viz WEISHEIPL, *Friar Thomas d' Aquino*, s. 379.

Tomáše nejvíce rozumová a jako taková tedy zkoumá věci nejvíce rozumové (*maxime intelligibilia*).⁵⁰ To, co je nejvíce rozumové, lze pak pochopit trojím způsobem.

(i) V prvním způsobu vychází Tomáš z „řádu poznání“ (*ex ordine intelligendi*); v tomto ohledu uvádí do souvislosti inteligibilitu a kauzalitu. Nejvíce rozumové se zdá být to, na základě čeho docházíme k jistotě v poznání. Jistého vědění však nabýváme díky rozumu tím, že chápeme příčiny zkoumané věci. Poznání příčin je tedy nejvíce rozumové, a proto se také zdá být vůdkyní ostatních ta věda, která zkoumá první příčiny věcí.⁵¹

(ii) Druhé vymezení nejvýše rozumového získává Tomáš na základě srovnání rozumu a smyslů (*ex comparatione intellectus ad sensum*); v tomto ohledu uvádí do souvislosti inteligibilitu a obecnost. Rozumové poznání se totiž odlišuje od smyslového tím, že rozum chápe obecné, zatímco smysly vnímáme pouze jednotlivé. Z toho důvodu je nejvíce rozumová ta věda, jež se zabývá nejobecnějšími principy jako je jsoucno, jedno a mnohé, potence a akt. Poznání těchto principů, podotýká Tomáš, by nemělo být opomenuto, protože bez jejich vymezení nelze mít úplné poznání žádné věci jakéhokoli rodu nebo druhu. Zkoumání těchto nejobecnějších principů však nenáleží žádné „partikulární“ vědě, protože těchto principů je třeba k poznání věcí jakéhokoli druhu, a proto by tyto principy mohly být zkoumány oprávněně každou „partikulární“ vědou. Tedy je třeba, aby takové principy byly zkoumány v jedné obecné vědě, která je nejvíce rozumová a vede ostatní vědy.⁵²

(iii) Nejvíce inteligibilní lze konečně vymezit z povahy rozumového poznání (*ex ipsa cognitione intellectus*); z tohoto hlediska Tomáš uvádí inteligibilitu do vztahu k nematerialitě. Podle Tomáše je rozum nemateriální mohutností, díky níž se v aktu poznání nemateriálně identifikujeme s poznaným předmětem. Z toho vyplývá, že rozumem uchopené věci jsou nemateriální. Stupeň oddělenosti těchto věcí od látky je pak zároveň mírou jejich inteligibility. Nejvíce rozumové věci jsou tedy naprosto odděleny od látky, a proto je nejvíce rozumovou taková věda, která zkoumá pozitivně nemateriální jsoucna, jako je Bůh a inteligence.⁵³

⁵⁰ In Met. Prooem. – Omnes autem scientiae et artes ordinantur in unum, scilicet ad hominis perfectionem, quae est eius beatitudo. Unde necesse est, quod una earum sit aliarum omnium rectrix, quae nomen sapientiae recte vindicat. Nam sapientis est alios ordinare. ... „...ita scientia debet esse naturaliter aliarum regulatrix, quae maxime intellectualis est. Haec autem est, quae circa maxime intelligibilia versatur.“

⁵¹ Tamtéž – Nam ex quibus intellectus certitudinem accipit, videntur esse intelligibilia magis. Unde, cum certitudo scientiae per intellectum acquiratur ex causis, causarum cognitio maxime intellectualis esse videtur. Unde et illa scientia, quae primas causas considerat, videtur esse maxime aliarum regulatrix.

⁵² Tamtéž – Nam, cum sensus sit cognitio particularium, intellectus per hoc ab ipso differre videtur, quod universalis comprehendit. Unde et illa scientia maxime est intellectualis, quae circa principia maxime universalis versatur. Quae quidem sunt ens, et ea quae consequuntur ens, ut unum et multa, potentia et actus. Huiusmodi autem non debent omnino indeterminata remanere, cum sine his completa cognitio de his, quae sunt propria alicui generi vel speciei, haberi non possit. Nec iterum in una aliqua particulari scientia tractari debent: quia cum his unumquodque genus entium ad sui cognitionem indigeat, pari ratione in qualibet particulari scientia tractarentur. Unde restat quod in una communi scientia huiusmodi tractentur; quae cum maxime intellectualis sit, est aliarum regulatrix.

⁵³ Tamtéž – Nam cum unaquaeque res ex hoc ipso vim intellectivam habeat, quod est a materia immunis, oportet illa esse maxime intelligibilia, quae sunt maxime a materia separata. „...sicut deus et intelligentiae. Unde scientia, quae de istis rebus considerat, maxime videtur esse intellectualis, et aliarum princeps sive domina.“

Tomáš tedy vymezil tři třídy předmětů, které jsou nejvíce inteligibilní: (i) první příčiny; (ii) nejobecnější principy, jako je *jsoucno* atd.; (iii) Bůh a inteligence. Tomáš dále ukazuje, že studium těchto tří typů předmětů náleží jedné a téže vědě.⁵⁴

Bůh a inteligence (iii) jsou totiž obecné a první příčiny (i) *jsoucna* (ii). Protože každá věda zkoumá nejenom vlastní subjekt, ale také příčiny svého subjektu, náleží jedné a téže vědě studium *jsoucna* jako takového (*ens commune*) i „separovaných substancí“.⁵⁵ Z řečeného je zjevné, že subjektem této vědy je *jsoucno* jako takové a nikoli separované substance. Subjektem vědy je podle Tomáše totiž to, čeho příčiny a nutné původní vlastnosti (*passiones*) zkoumáme. Příčiny subjektu vědy nejsou subjektem vědy, poznání těchto příčin je spíše cílem, k němuž věda míří. Proto je subjektem této vědy pouze *ens commune* a Bůh se stává jejím námětem pouze jako první a obecná příčina *jsoucna* jako takového.⁵⁶

V dalším výkladu Tomáš patrně předjímá určitou námitku, kterou lze formulovat takto: Jestliže je subjektem této vědy *ens commune* a nikoli od látky naprosto separované substance, pak se zdá, že tato věda nezkoumá nemateriální věci. To se však zdá být v rozporu s požadavkem, který na tuto vědu kladl Aristoteles. Tomáš řeší námitku pomocí nám již známého rozlišení mezi pozitivně a negativně nemateriálními věcmi. I když je subjektem této vědy *jsoucno* jako *jsoucno*, přesto jsou námětem této vědy pouze takové věci, které jsou odděleny od látky jak v reálném, tak v intencionálním bytí. Oddělenost od látky v reálném i intencionálním bytí nenáleží pouze pozitivně nemateriální věcem, ale také negativně nemateriálním předmětům, jako je *ens commune*.⁵⁷

Uvedené rozlišení mezi pozitivně a negativně nemateriálními věcmi umožňuje Tomášovi pojmut tuto vědu jako univerzální vědu, jejíž námět není omezen pouze na určitou třídu *jsoucen* (Bůh a inteligence), nýbrž má univerzální dosah. *Ens commune* totiž zahrnuje každé reálné (kategoriální) *jsoucno* jako takové. Z toho důvodu není námětem této vědy pouze nějaká omezená třída *jsoucen*, nýbrž každé *jsoucno* včetně smyslových věcí, které tato věda zkoumá z hlediska jejich *jsoucnosti*.⁵⁸

Tomáš uzavírá výklad vysvětlením různých názvů, kterých se této vědě dostává. Tato věda se nazývá „božskou vědou“ neboli teologií, protože zkoumá Boha a inteligence. Nazývá se také metafyzikou, nakolik uvažuje o *jsoucnu* a jeho nutných původních vlastnostech (*passiones*). Tyto charakteristiky, které přesahují fyzickou

⁵⁴ Tamtéž – *Haec autem triplex consideratio, non diversis, sed uni scientiae attribui debet.*

⁵⁵ Tamtéž – *Nam praedictae substantiae separatae sunt universales et primae causae essendi. Eiusdem autem scientiae est considerare causas proprias alicuius generis et genus ipsum... Unde oportet quod ad eandem scientiam pertineat considerare substantias separatas, et ens commune, quod est genus, cuius sunt praedictae substantiae communes et universales causae.*

⁵⁶ Tamtéž – *Ex quo apparet, quod quavis ista scientia praedicta tria consideret, non tamen considerat quodlibet eorum ut subiectum, sed ipsum solum ens commune. Hoc enim est subiectum in scientia, cuius causas et passionem quærimus, non autem ipsae causae alicuius generis quæsitae. Nam cognitio causarum alicuius generis, est finis ad quem consideratio scientiae pertingit.*

⁵⁷ Tamtéž – *Quamvis autem subiectum huius scientiae sit ens commune, dicitur tamen tota de his quae sunt separata a materia secundum esse et rationem. Quia secundum esse et rationem separari dicuntur, non solum illa quae nunquam in materia esse possunt, sicut deus et intellectuales substantiae, sed etiam illa quae possunt sine materia esse, sicut ens commune. Hoc tamen non contingeret, si a materia secundum esse dependerent.*

⁵⁸ In VI Met., lect. 1 (1165) – *Advertendum est autem, quod licet ad considerationem primae philosophiae pertineant ea quae sunt separata secundum esse et rationem a materia et motu, non tamen solum ea; sed etiam de sensibilibus, inquantum sunt entia, philosophus perscrutatur.*

úroveň (*transphysica*), objevujeme analýzou (*in via resolutionis*), při níž vycházíme od toho, co je méně obecné a dospíváme k tomu, co je nejobecnější. Konečně je tato věda také první filozofií, protože uvažuje o prvních příčinách věcí.⁵⁹

Tímto výkladem se nám více ozřejmuje Tomášovo pojetí metafyziky, jejího subjektu a hlavních témat této vědy. Subjektem metafyziky je *ens commune*, jehož povahu, nutné původní vlastnosti (*passiones*), principy a příčiny tato věda zkoumá.⁶⁰ Metafyzika tedy pojednává o jsoucnu a o jeho nejobecnějších, každý druh a rod překračujících charakteristikách, které určují jsoucno jako takové a mají s ním tentýž rozsah. Tyto charakteristiky bývají označovány jako transcendentální pojmy nebo transcendentálie (*transcendentia*).⁶¹ Tomáš vypočítává tyto transcendentálie: *ens, unum, multum, res, aliquid, verum, bonum*.⁶²

Jsoucno, jež je osvětleno těmito transcendentální pojmy, se dále vykládá skrze rozdělení na substanci a akcident (akcidentem v tomto případě chápeme to, čemu je podřazeno zbylých devět kategorií).⁶³ Jsoucno se totiž dělí úplnou disjunkcí na substanci a akcident, a proto tato určení náleží ke jsoucnu jako takovému a jsou také námětem metafyziky.⁶⁴

Dalším tématem metafyziky je studium principů a příčin jejího subjektu. Tomáš – jak již víme – rozlišil dva typy společných principů: jedním jsou o sobě neúplné přirozenosti, které existují pouze v rámci nějakého jsoucna; druhým typem jsou naopak o sobě existující úplně přirozenosti. Jsoucí jako takové, tj. každé reálné jsoucno má principy obou typů. Jako principy prvního typu uvádí Tomáš bytí a esenci (*esse et essentia*), kteréžto principy jsou podle Tomáše vnitřní „formální principy“ jsoucna jako takového.⁶⁵ Jako společný princip druhého typu označuje Tomáš „*res divinae*“: Bůh je obecnou příčinou veškerého bytí,⁶⁶ tj. také „formálních principů“ jsoucna jako takového.⁶⁷

Bůh však – jak již víme – není podle Tomáše subjektem metafyziky, ale stává se námětem jejích úvah jako příčina *ens commune*. Z toho důvodu Tomáš nazývá tuto vědu také teologií a odlišuje ji jakožto filozofickou disciplínu od teologie jako posvátné vědy, jež má naopak Boha jako svůj subjekt. Teologie jako filozofická nauka směřuje k poznání Boha jako ke svému poslednímu cíli,⁶⁸ protože jako každá jiná věda dosahuje nejvyšší dokonalosti poznáním posledních příčin svého subjektu. Podle Tomáše je Bůh samo subsistující bytí (*ipsum esse subsistens*),⁶⁹ ale Tomáš velmi často zdůrazňuje, že poznání Boha je pro nás nesmírně obtížné, neboť o Bohu víme

⁵⁹ *In Met. Prooem. – Dicitur enim scientia divina sive theologia, inquantum praedictas substantias considerat. Metaphysica, inquantum considerat ens et ea quae consequuntur ipsum. Haec enim transphysica inveniuntur in via resolutionis, sicut magis communia post minus communia. Dicitur autem prima philosophia, inquantum primas rerum causas considerat.*

⁶⁰ *In V Met., 1 (749) – Cuiuslibet ... scientiae est considerare subiectum, et passiones et causas.*

⁶¹ Tuto terminologii Tomáš používá na více místech, viz *STh. I, 30, 3; Ver. 21, 3 aj.*

⁶² *Srov. Ver. 1, 1 nebo STh I, 30, 3 ad 2um.*

⁶³ *Sp. Cr. 11 – ...accidens ...secundum quod dividitur substantiae, et continet sub se novem rerum genera.*

⁶⁴ *Sp. Cr. 11 – Substantia et accident dividunt ens per affirmationem et negationem; cum proprium substantiae sit non esse in subiecto, accidentis vero sit in subiecto esse.*

⁶⁵ *Quodl. 3, 8, 20 – ...potentia et actus [rozuměj: esence a bytí] sunt prima principia in genere substantiae...*

⁶⁶ *STh. I, 45, 2 – Deus ... est causa universalis totius esse.*

⁶⁷ *STh. I, 45, 4, ad 2um – ... (ens) ... simul cum omnibus suis principiis ... (a Deo) producitur.*

⁶⁸ *ScG. III, 25 – ...prima philosophia tota ordinantur ad Dei cognitionem sicut ad ultimum finem.*

⁶⁹ *II Sent. 1, 1, 1.*

spíše, co není, než co opravdu je.⁷⁰ Přesto je podle Tomáše poznání Boha i navzdory své nedokonalosti více žádoucí než nejdokonalejší vědění o nižších věcech.⁷¹

3. PROBLEMATIKA PRVNÍ FILOZOFIE

V této části zaměříme pozornost na určitou interpretační obtíž, kterou přinášejí Tomášovy různé charakteristiky první filozofie. Jak již víme, vymezil Tomáš v úvodu svého komentáře k Aristotelově *Metafyzice* první filozofii jako vědu, která zkoumá první příčiny věcí. Z kontextu celého úvodu je jasné, že „prvními příčinami“ zde Tomáš rozumí Boha a inteligence.⁷² Z toho vyplývá, že první filozofie je vlastně teologií a dvě různá jména označují tutéž vědu *de facto* i ve stejném ohledu. Interpretační nesnáze však nastává tehdy, jestliže připomeneme, jak první filozofii Tomáš charakterizoval v komentáři k Boethiovu spisu *De Trinitate* (q. 5, a. 1), kde tvrdil, že tato věda se nazývá první filozofií, protože od ní ostatní vědy přijímají své principy, a tím ji také následují. Na straně jedné tedy Tomáš nazývá první filozofií takovou vědu, která zkoumá první příčiny věcí, na druhé straně je tato věda nazývána první filozofií proto, že od ní přijímají své principy ostatní vědy, které na ní v tomto ohledu závisejí a následují ji. V dalším se pokusím vysvětlit tuto Tomášova různá stanoviska, čímž se zároveň vyjasní jednak metoda, podle níž metafyzika postupuje, jednak další témata, jimiž se metafyzika podle Tomáše zabývá.⁷³ Budeme přitom vycházet z šesti otázky Tomášova komentáře k Boethiovu spisu *De Trinitate*, kde věnuje pozornost metodám (*modi sciendi*), které jsou charakteristické pro teoretické vědy.

V prvním artikulu (q. 6, a. 1) řeší Tomáš otázku, zda fyzika postupuje *rationaliter*, matematika *disciplinaliter* a „božská věda“ *intellectualiter*. Tomáš vysvětluje význam uvedených příslovčí a také ukazuje, v jakém smyslu jsou uvedené metody charakteristické pro jednotlivé teoretické vědy. Ve třetí hlavní části prvního artikulu se Tomáš pokouší ukázat, že „božská věda“ nejvíce uplatňuje metodu intelektu (*versari intellectualiter*), a je tedy nejvýše „intelektuální“. Metodu teologie Tomáš vykládá v kontrastu s metodou přírodní filozofie. Tomáš odlišuje obě metody na základě rozdílu, jenž je mezi rozumem (*ratio*) a intelektem (*intellectus*).⁷⁴

Rozum a jemu odpovídající způsob poznání charakterizují dva rysy: jednak je to jeho závislost na smyslovém poznání, z něhož rozum získává vlastní inteligibilní obsahy; jednak je to postup (*discursus*) v poznání od jedné věci k druhé, např. z účin-

⁷⁰ Srov. Ver. 10, 11, 5 – ...*intellectus noster etiam in statu viae divinam essentiam aliquo modo cognoscere potest, non ut sciat de ea quid est, sed solum quid non Est.*

⁷¹ *STh. I, 1, 5, ad 1um* – ...*minimum quod potest haberi de cognitione rerum altissimarum, desiderabilius est quam certissima cognitio quae habetur de minimis rebus...*

⁷² Totéž stanovisko Tomáš hájí i na jiných místech komentáře k *Metafyzice*, např. In VI Met. 1 (1170): *Sed, si est aliqua substantia immobilis, ista erit prior substantia naturali; et per consequens philosophia considerans huiusmodi substantiam, erit philosophia prima.*

⁷³ Uvedenou nesnáze vysvětluje J. Wippel, z jehož interpretace budu vycházet. Viz WIPPEL, „First Philosophy“ according to Thomas Aquinas,“ s. 55–67.

⁷⁴ Standardní práci k tomuto tématu je J. PEGHAIRE, *Intellectus et Ratio selon St. Thomas d'Aquin*, Paris: Vrin, 1936.

ků poznáváme příčinu.⁷⁵ Tento způsob poznání je podle Tomáše vlastní člověku a je charakteristický pro postup přírodní filozofie. Naopak intelekt a jemu odpovídající způsob poznání je vlastní duchovním substancím a tento typ poznání není diskurzivní. Tomáš přirovnává vztah rozumu a intelektu ke vztahu mnohosti a jednoty (*multitudo et unitas*): rozum postupuje od poznání mnoha věcí k nějakému jednoduchému poznatku; intelekt naopak „dříve uvažuje jednu jednoduchou pravdu a v ní chápe mnohost věcí“.⁷⁶ Ačkoli rozumový způsob poznání je člověku vlastní, přesto má člověk také účast na nediskurzivním poznání intelektu.⁷⁷ Intelektu odpovídající způsob poznání je charakteristický pro postup „božské vědy“.⁷⁸

Z uvedeného je zjevné, že poznání intelektu je počátkem (*principium*) a termínem rozumového poznání. Je počátkem podle postupu syntézy (*secundum viam compositionis*), protože diskurzivní poznání začíná jakýmsi nahlédnutím, jímž intelekt chápe mnohost v jednotě. Poznání intelektu je pak termínem rozumového poznání podle postupu analýzy (*secundum viam resolutionis*), protože rozum na základě poznání mnoha věcí chápe jednu jednoduchou (*unam et simplicem*) pravdu.⁷⁹

Tomášovým záměrem je ukázat, že teologie nejvíce uplatňuje metodu intelektu, a proto dále argumentuje takto: takové uvažování je v nejvyšší míře intelektuální, jež je termínem každého lidského usuzování. Ale podle postupu analýzy je termínem každého rozumového usuzování v jakékoli vědě takové uvažování, jež je vlastní teologii, ergo.⁸⁰

Tomáš objasňuje platnost druhé premisy uvedeného argumentu následujícím rozlišením. V diskurzivním poznání – jak již víme – postupujeme od jedné věci k druhé. Takto lze však postupovat dvěma způsoby: (1) Jednak *secundum rem*, jestliže totiž usuzujeme na nějakou věc z vnějších příčin nebo účinků. Tímto způsobem uvažujeme buď podle postupu syntézy – z příčin poznáváme účinky, nebo podle postupu analýzy – z účinků poznáváme příčiny. Posledním termínem v postupu analýzy je pak poznání nejvyšších jednoduchých příčin, tj. separovaných substancí.⁸¹ (2) Jednak rozum

⁷⁵ In Boeth. De Trin. 6, 1 – *Primo quantum ad hoc, quod sicut anima rationalis a sensibilibus ... accipit cognitionem intelligibilem... Secundo, quia cum rationis sit de uno in aliud discurre ... ex cognitione unius rei in cognitionem alterius devenitur, sicut ex cognitione effectus in cognitionem causae.*

⁷⁶ Tamtéž – *Differt autem ratio ab intellectu, sicut multitudo ab unitate. ... Est enim rationis proprium circa multa diffundi et ex eis unam simplicem cognitionem colligere. ... Intellectus autem e converso per prius unam et simplicem veritatem considerat et in illa totius multitudinis cognitionem capit, sicut deus intelligendo suam essentiam omnia cognoscit.*

⁷⁷ Ver. 15, 1 a 16, 1.

⁷⁸ In Boeth. De Trin. 6, 1 – *...sicut rationabiliter procedere attribuitur naturali philosophiae, eo quod in ipsa maxime observatur modus rationis, ita intellectualiter procedere attribuitur divinae scientiae, eo quod in ipsa maxime observatur modus intellectus.*

⁷⁹ Tamtéž – *...patet quod rationalis consideratio ad intellectualem terminatur secundum viam resolutionis, in quantum ratio ex multis colligit unam et simplicem veritatem. Et rursus intellectualis consideratio est principium rationalis secundum viam compositionis vel inventionis, in quantum intellectus in uno multitudinem comprehendit.*

⁸⁰ Tamtéž – *Ille ergo consideratio, quae est terminus totius humanae ratiocinationis, maxime est intellectualis consideratio. Tota autem consideratio rationis resolventis in omnibus scientiis ad considerationem divinae scientiae terminatur.*

⁸¹ Tamtéž – *Ratio ... procedit quandoque de uno in aliud secundum rem, ut quando est demonstratio per causas vel effectus extrinsecos: componendo quidem, cum proceditur a causis ad effectus; quasi resolvendo, cum proceditur ab effectibus ad causas. ... Ultimus ergo terminus resolutionis in hac via est, cum pervenitur ad causas supremas maxime simplices, quae sunt substantiae separatae.*

postupuje od jedné věci k druhé *secundum rationem*, když totiž vychází z vnitřních příčin. Takové poznání opět probíhá jak postupem syntézy, tak postupem analýzy. V prvním případě vycházíme z poznání nejobecnějších forem a usuzujeme na formy méně obecné, v případě druhém postupujeme opačně, tj. vycházíme z méně obecného a směřujeme k nejobecnějším charakteristikám. Nejobecnější charakteristiky jsou takové, které jsou společné všem věcem, a proto je posledním termínem v postupu analýzy, v níž vycházíme z vnitřních příčin, uvažování jsoucna a věcí, které náležejí jsoucnu jako takovému.⁸²

Tomáš tedy ukázal, že posledním termínem postupu analýzy, při níž vycházíme z vnějších příčin, je poznání separovaných substancí. Posledním termínem postupu analýzy, ve které vycházíme z vnitřních příčin, je poznání jsoucna a jeho nutných původních vlastností. Protože jsou separované substance a jsoucno jako takové námětem „božské vědy“, je nyní již zjevné, že teologie je nejvýše intelektuální věda, tj. věda uplatňující nejvíce metodu intelektu.⁸³

Na závěr Tomáš krátce uvažuje o různých jménech, jimiž se „božská věda“ označuje. Jméno teologie již Tomáš nezmiňuje, protože tento termín v návaznosti na Boethia sám až doposud užíval. Protože je intelektuální uvažování počátkem (*principium*) rozumového poznání, poskytuje tato věda principy každé jiné vědě. Z toho důvodu se nazývá první filozofií. Ale protože intelektuální uvažování je také termínem rozumového poznání, vyučuje se tato věda po fyzice a ostatních vědách. Z toho důvodu se nazývá metafyzikou, protože následuje po fyzice podle postupu analýzy.⁸⁴

Pokusme se nyní na základě Tomášova výkladu o vysvětlení námi sledované interpretační obtíže. Viděli jsme, že Tomáš nazývá první filozofií (i) vědu, která zkoumá první příčiny věcí, (ii) vědu, od které přijímají své principy ostatní vědy. Nejprve uvažujme o druhé charakteristice. První filozofie je počátkem pro ostatní vědy, protože poznání intelektu je podle *postupu syntézy* počátkem rozumového poznání. Z toho důvodu se zdá, že Tomáš ve druhé námi zmíněné charakteristice této vědy uvažuje první filozofii z hlediska postupu syntézy. Víme dále, že rozumové poznání může vycházet jednak z vnějších příčin (*secundum rem*), jednak z vnitřních příčin (*secundum rationem*). Na obě možnosti lze aplikovat postup syntézy a postup analýzy. Postup syntézy *secundum rem* Tomáš neuvažuje, ale zcela jistě by odmítl, že věda tohoto typu je pro nás možná. V takové vědě bychom totiž vycházeli z poznání Boha a následně bychom usuzovali na jeho účinky. Podmínkou možnosti této vědy je však přímé poznání Boží esence, které Tomáš *in statu viae* odmítá. Z toho vyplývá, že když Tomáš charakterizuje tuto vědu jako první filozofii proto, že poskytuje ostatním vědám jejich principy, uvažuje první filozofii a její vztah k ostatním vědám z hlediska postupu syntézy a v řádu vnitřních příčin (*secundum rationem*).

⁸² Tamtéž – *Quandoque vero procedit de uno in aliud secundum rationem, ut quando est processus secundum causas intrinsecas: componendo quidem, quando a formis maxime universalibus in magis particulata proceditur; resolvendo autem quando e converso, eo quod universalis est simplicius. Maxime autem universalis sunt, quae sunt communia omnibus entibus. Et ideo terminus resolutionis in hac via ultimus est consideratio entis et eorum quae sunt entis in quantum huiusmodi.*

⁸³ Tamtéž – *...patet quod sua consideratio est maxime intellectualis.*

⁸⁴ Tamtéž – *Et exinde etiam est quod ipsa largitur principia omnibus aliis scientiis, in quantum intellectualis consideratio est principium rationalis, propter quod dicitur prima philosophia et nihilominus ipsa addiscitur post physicam et ceteras scientias, in quantum consideratio intellectualis est terminus rationalis, propter quod dicitur metaphysica quasi trans physicam, quia post physicam resolvendo occurrit.*

Tento postup syntézy vycházející z řádu vnitřních příčin ale předpokládá postup analýzy v řádu vnitřních příčin, jehož termínem je jsoucno jako takové a jeho nutné původní vlastnosti. Na základě takto získaných poznatků pak první filozofie poskytuje a zdůvodňuje ostatním vědám jejich principy, nakolik totiž méně obecné pojmy a principy vyplývají z nejobecnějších pojmů a principů (jsoucna, jednoho, mnohého atd.). První filozofie, stručně řečeno, poskytuje jiným vědám pojmy jako příčina, účinek, podobnost, substance, akcident, vztah, esence, existence nebo obecné principy poznání jako princip kontradikce, identity atd. Úkolem této vědy vzhledem k ostatním vědám je také podat definice jejich subjektů, které jsou základem všech jejich axiomů, a dále prokázat existenci těchto subjektů.⁸⁵ Tato věda konečně řídí všechny partikulární vědy k jejich vlastnímu cíli. Z těchto důvodů závisejí všechny ostatní vědy na první filozofii.

První filozofie naopak nezávisí na žádné jiné vědě, nepřijímá od jiné vědy principy, nýbrž sama musí „odůvodnit“ své principy. Proto první filozofie polemizuje s každým, kdo tyto principy popírá.⁸⁶ V tomto ohledu náleží první filozofii úvahy o tom, jak se má člověk k poznání pravdy vůbec.⁸⁷ Podle Tomáše tedy nepředchází „teorie poznání“ první filozofii, nýbrž řešení těchto obtíží je tématem první filozofie, které náleží zkoumat poznatelnost jsoucna jako takového. První filozofie tedy „odůvodňuje“ sebe samu, odpovídá na otázku po své možnosti a takto projevuje vlastní povahu „první filozofie“.⁸⁸

Podívejme se nyní na Tomášovu charakteristiku první filozofie – (i), kterou uvedl v úvodu svého komentáře k *Metafyzice*. Jestliže lze na tento text aplikovat Tomášovo rozlišení mezi postupem rozumu v řádu vnitřních a v řádu vnějších příčin, pak je jasné, že Tomáš v úvodu komentáře uvažuje o první filozofii v řádu vnějších příčin (*secundum rem*). Separované substance jsou totiž reálné úplně přirozenosti, které působí účinky na způsob vnějších příčin a zcela jistě nelze tyto substance chápat jako nejobecnější a všem jsoucnům společné charakteristiky. Co se týče rozlišení mezi postupem syntézy a postupem analýzy, opět se zdá být zřejmé, že separované substance podle Tomáše poznáváme postupem analýzy: vycházíme z poznání věcí jako účinků a usuzujeme na jejich první příčiny. Jestliže tedy Tomáš charakterizoval první filozofii jako vědu, která zkoumá první příčiny věcí – (i), pak tuto vědu uvažuje z hlediska řádu vnějších příčin a podle postupu analýzy. Naopak jestliže Tomáš

⁸⁵ In VI Met., 1 (1151) – *Et sicut nulla scientia particularis determinat quod quid est, ita etiam nulla earum dicit de genere subiecto, circa quod versatur, est, aut non est. Et hoc rationabiliter accidit; quia eiusdem scientiae est determinare quaestionem an est, et manifestare quid est. Oportet enim quod quid est accipere ut medium ad ostendendum an est. Et utraque est consideratio philosophi, qui considerat ens inquantum ens. Et ideo quaelibet scientia particularis supponit de subiecto suo, quia est, et quid est, ut dicitur in primo posteriorum; et hoc est signum, quod nulla scientia particularis determinat de ente simpliciter, nec de aliquo ente inquantum est ens.* K této problematice viz A. MORENO, „The Nature of Metaphysics,“ *Thomist* 30 (1966): 109–135 nebo L. OEING-HANHOFF, „Die Methoden der Metaphysik im Mittelalter,“ in *Die Metaphysik im Mittelalter*, ed. P. Wilpert, Berlin: de Gruyter, 1963, s. 71–91.

⁸⁶ *STh.* I, 1, 8 – ...disputat contra negantem sua principia...

⁸⁷ In II. Met., 1 (273) – ...unaquaeque particularis scientia considerat quamdam particularem veritatem... Sed philosophia prima considerat universalem veritatem entium. Et ideo ad hunc philosophum pertinet considerare, quomodo se habeat homo ad veritatem cognoscendam.

⁸⁸ Viz L. OEING-HANHOFF, *Ens et unum convertuntur: Stellung und Gehalt des Grundsatzes in der Philosophie des hl. Thomas von Aquin*, Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters 37/3, Münster: Aschendorff, 1953, s. 18.

vymezil první filozofii jako vědu, která poskytuje principy ostatním vědám – (ii), pak tuto vědu nahlíží z hlediska vnitřních příčin a podle postupu syntézy.

Jestliže Tomáš dále nazývá tuto vědu metafyzikou proto, že intelektuální uvažování je termínem rozumového poznání, uvažuje tuto vědu z hlediska vnitřních příčin a podle postupu analýzy. Termínem analýzy *secundum rationem* je totiž jsoucno jako takové a jeho nutné původní vlastnosti. Tato analýza předpokládá, alespoň do určité míry, rozumové poznání smyslových věcí, které poskytuje fyzika. Z hlediska procesu výuky tedy tato věda následuje za fyzikou, a nazývá se proto metafyzikou. Vlastním subjektem metafyziky je jsoucno jako takové.

Mnozí moderní interpreti Tomášova díla soudí, že poznání jsoucna jako takového není výsledkem analýzy nebo procesu abstrakce, nýbrž že subjekt metafyziky poznáváme díky tzv. negativnímu soudu (*separatio*). Tak např. L. Oeing-Hanhoff tvrdí, že pojmovou analýzou *secundum rationem* nedosahujeme poznání subjektu metafyziky, nýbrž taková analýza prý náleží zcela do oblasti dialektiky a takto získaný pojem jsoucna je subjektem dialektiky. Pojem jsoucna jako jsoucna prý získáváme teprve vědecky podloženým náhledem, že existuje nemateriální jsoucno. Subjekt metafyziky tak poznáváme díky negativnímu soudu, jímž konstatujeme, že některá jsoucna nejsou materiální.⁸⁹

Tento názor má svůj původ ve vlivném článku L.-B. Geigera z roku 1947.⁹⁰ Geiger zde analyzuje především Tomášův komentář k Boethiovu spisu *De Trinitate* (q. 5, a. 3), kde Tomáš věnuje pozornost problematice abstrakce. Hlavní Geigerovy závěry jsou tyto: Za prvé, vedle dvou typů abstrakce, které jsou charakteristické pro fyziku a matematiku, existuje zvláštní intelektuální činnost vlastní metafyzice. Tuto činnost, jež je negativním soudem, Tomáš nazývá *separatio*. Za druhé, díky tomuto negativnímu soudu – „soucno není nutně materiální“ – je získán subjekt metafyziky. Za třetí, tento negativní soud předpokládá jiný, pozitivní soud, tj. že existují nemateriální jsoucna. Z uvedených tezí vyplývá, že jsoucno tedy nelze uvažovat jako jsoucno, dokud není poznáno nějaké nemateriální jsoucno.⁹¹

Ačkoli Geigerovy závěry přijalo za své mnoho interpretů Tomášova díla, přesto se nám zdá, že neodpovídají zcela Tomášovu pojetí metafyziky. Subjektem metafyziky je podle Tomáše *ens commune*. Poznání nemateriálních substancí, které metafyzika zkoumá jako příčiny a principy svého subjektu, je cílem metafyzických úvah. Geigerovy teze však, jak se zdá, zcela obracejí směr a uspořádání úvah metafyziky: poznání nemateriálních jsoucen je podle Geigera předpokladem poznání *ens commune*.⁹²

Co se týče výše uvedené teze L. Oeinga-Hanhoffa, že totiž pojmovou analýzou *secundum rationem* dosahujeme poznání takového jsoucna, jež je subjektem dialektiky, ale nikoli metafyziky, je zjevné, že tato teze závisí na Geigerově interpretaci poznání subjektu metafyziky. I kdyby ale Geigerovo pojetí bylo zcela neproblematické, teze Oeinga-Hanhoffa je těžko přijatelná. Tomáš totiž – jak jsme viděli – výslovně uvádí

⁸⁹ OEING-HANHOFF, „Die Methoden der Metaphysik im Mittelalter,“ s. 79. Viz též J. P. WIPPEL, „Metaphysics and Separatio in Thomas Aquinas,“ in *Metaphysical Themes in Thomas Aquinas*, s. 69–104.

⁹⁰ L.-B. GEIGER, „Abstraction et séparation d'après S. Thomas (In De Trinitate q. 5, A. 3),“ *Revue des sciences philosophiques et théologiques* 31 (1947): 3–40.

⁹¹ Srov. J. A. AERTSEN, *Medieval Philosophy and the Transcendentals: The Case of Thomas Aquinas*, Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters 52, Leiden: Brill, 1996, s. 129.

⁹² Viz AERTSEN, *Medieval Philosophy and the Transcendentals*, s. 129.

do souvislosti poslední termín analýzy *secundum rationem* a subjekt metafyziky.⁹³ Ale subjekt metafyziky je podle Tomáše reálné jsoucno, nakolik je jsoucnem, a nikoli takové jsoucno, jež je subjektem dialektiky. Z tohoto důvodu se domnívám, že Hanhoffska teze není správná.

4. SHRNUTÍ

Shrňme na závěr hlavní rysy Tomášova pojetí metafyziky. Metafyzika je teoretická věda, jejímž negativně nemateriálním subjektem je jsoucno jako takové (*ens inquantum ens* nebo *ens commune*), jehož povahu, nutné původní vlastnosti (*passiones*), principy a příčiny tato věda zkoumá. Metafyzika tedy pojednává o jsoucnu a o jeho nejobecnějších, každý druh a rod překračujících charakteristikách, které určují jsoucno jako takové a mají s ním tentýž rozsah. Tyto charakteristiky bývají označovány jako transcendentální pojmy nebo transcendentálie (*transcendentia*). Tomáš vypočítává tyto transcendentálie: *ens, unum, multum, res, aliquid, verum, bonum*. Jsoucno, jež je osvětleno těmito transcendentálními pojmy, se dále vykládá skrze rozdělení na substanci a akcident. Jsoucno se totiž dělí úplnou disjunkcí na substanci a akcident, a proto tato určení náleží ke jsoucnu jako takovému a jsou také námětem metafyziky.

Protože každá věda zkoumá nejenom svůj subjekt a jeho nutné původní vlastnosti, ale také principy a příčiny vlastního subjektu, je námětem metafyziky také studium principů a příčin jejího subjektu. Tomáš rozlišil dva typy společných principů: jedním jsou o sobě neúplné přirozenosti, které existují pouze v rámci nějakého jsoucna; druhým typem jsou naopak o sobě existující úplné přirozenosti. Jsoucí jako takové, tj. každé reálné jsoucno má principy obou typů. Jako principy prvního typu uvádí Tomáš bytí a esenci (*esse et essentia*), kteréžto principy jsou podle Tomáše vnitřní „formální principy“ jsoucna jako takového. Jako společný princip druhého typu označuje Tomáš „*res divinae*“: Bůh je obecnou příčinou veškerého bytí, tj. také „formálních principů“ jsoucna jako takového. Bůh však není podle Tomáše subjektem metafyziky, ani není v subjektu metafyziky obsažen, nýbrž vstupuje do úvah metafyziky jaksi nepřímou, tj. jako příčina jejího subjektu. Tomáš tedy odmítá teologické pojetí metafyziky a přibližuje se tak více pojetí ontologickému. Ovšem na rozdíl od zastánců ontologického pojetí metafyziky (Avicenna, Siger z Brabantu, Jan Duns Scotus aj.) Tomáš soudí, že Bůh je zcela mimo subjekt metafyziky.⁹⁴ Z těchto důvodů bývá Tomášovo pojetí metafyziky označováno jako onto-teologické.

⁹³ In Boeth. *De Trin.* 6, 1 – *Et ideo terminus resolutionis in hac via ultimus est consideratio entis et eorum quae sunt entis in quantum huiusmodi. Haec autem sunt, de quibus scientia divina considerat, ut supra dictum est, scilicet ... communia omnibus entibus. ... propter quod dicitur prima philosophia et nihilominus ipsa addiscitur post physicam et ceteras scientias, in quantum consideratio intellectualis est terminus rationalis, propter quod dicitur metaphysica quasi trans physicam, quia post physicam resolvendo occurrit.*

⁹⁴ Tato teze vede k obtíži, na kterou zde pouze upozorňuji. Ptáme-li se, zda je Bůh příčinou *ens commune*, pak se předpokládá, že již disponujeme nějakým dostatečně obecným pojmem (např. „jsoucno“ nebo „věc“), díky němuž jsme schopni přesáhnout hranice kategoriálního jsoucna a poznat (velmi nedokonale) Boha. Jestliže se totiž ptáme na *příčinu* jsoucna jako takového, nutně tuto příčinu již chápeme jako nějaké „jsoucno“. Pojem příčiny totiž zahrnuje určitý vztah, neboť příčinou rozumíme takový princip, který něco jiného (účinek) uvádí do bytí. Každý vztah však vyžaduje určitý subjekt – nějaké jsoucno. Tak stojíme před následující obtíží: na jedné straně – jak se zdá – máme podle Tomáše k dispozici pouze takové pojmy, které jsou aplikovatelné v rámci kategoriálního jsoucna (včetně tzv.

Protože je námětem metafyziky také Bůh, nazývá Tomáš tuto vědu také teologií a odlišuje ji jakožto filozofickou disciplínu od teologie jako posvátné vědy, jejímž subjektem je Bůh. Teologie jako filozofická nauka směřuje k poznání Boha jako ke svému poslednímu cíli, protože jako každá jiná věda dosahuje nejvyšší dokonalosti poznáním posledních příčin svého subjektu. Tuto vědu Tomáš také nazývá první filozofií.

První filozofii Tomáš charakterizuje dvěma způsoby: Jednak jako vědu studující první příčiny všech věcí a v tomto ohledu uvažuje první filozofii z hlediska řádu vnějších příčin (*secundum rem*) a podle postupu analýzy; jednak jako vědu, která poskytuje principy ostatním vědám a tehdy nahlíží první filozofii z hlediska vnitřních příčin (*secundum rationem*) a podle postupu syntézy. První filozofie, jejímž subjektem je *jsoucno* jako takové, tedy poskytuje a zdůvodňuje ostatním vědám jejich principy, nakolik totiž méně obecné pojmy a principy vyplývají z nejobecnějších pojmů a principů (*jsoucna*, jednoho, mnohého atd.). Z těchto důvodů závisejí všechny ostatní vědy na první filozofii, naopak první filozofie nezávisí na žádné jiné vědě, nepřijímá od jiné vědy principy, nýbrž sama musí „odůvodnit“ své principy. Proto první filozofie polemizuje s každým, kdo tyto (první) principy popírá. Z toho důvodu se stává námětem úvah první filozofie také to, jak se má člověk k poznání pravdy vůbec. Podle Tomáše nepředchází „teorie poznání“ první filozofii, nýbrž řešení těchto obtíží je tématem první filozofie, které náleží zkoumat poznatelnost *jsoucna* jako takového.

Na závěr úvodu komentáře k Aristotelově Metafyzice Tomáš píše: „Tak je tedy zjevné, co je subjektem této vědy, jak se tato věda vztahuje k ostatním vědám a jakými jmény se nazývá.“⁹⁵

Thomas Aquinas' Concept of Metaphysics

Keywords: Metaphysics; First Philosophy; Theology; *Ens*; Science

Abstract: The paper deals with Aquinas' concept of metaphysics. Firstly, the author explains what science is according to Aquinas, and which place belongs to metaphysics within Aquinas' division of the theoretical sciences. Secondly, the subject of metaphysics is determined in order to show the character of metaphysics. Aquinas' commentaries on Boethius' *De Trinitate* and on Aristotle's *Metaphysics* are examined as two of the most important texts on this problem. Thirdly, the author tries to explain and harmonize Aquinas' two different definitions of first philosophy.

transcendentálií), na straně druhé už sama otázka po Bohu jako příčině *ens commune* předpokládá, že máme nějaký pojem přesahující hranice kategorií, jímž Boha poznáváme. Jinak řečeno, obtíž spočívá v tom, jak je třeba chápat pojem *jsoucna*. Je-li pojem *jsoucna* aplikovatelný pouze na kategoriální *jsoucno*, pak se zdá, že Bůh není *vůbec* poznatelný. Tyto obtíže jsou diskutovány (nejenom) v tomistické tradici až do dnešní doby.

⁹⁵ *In Met. Prooem.* – *Sic igitur patet quid sit subiectum huius scientiae, et qualiter se habeat ad alias scientias, et quo nomine nominetur.*